

Theatre Academy

Gönderilme Tarihi/Submission Date: 04.09.2023

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 14.09.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

Dördüncü Dalga Feminizm ve 21. Yüzyıl İngiliz (Feminist) Tiyatrosunda Görülen Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme: #MeToo Örneği

An Evaluation of Fourth-wave Feminism and its Effects on 21st-Century British (Feminist) Theatre: The Example of #MeToo

Nursen GÖMCELİ

Klagenfurt Üniversitesi, Kültür ve Eğitim Bilimleri Fakültesi, İngiliz ve Amerikan Çalışmaları Bölümü

nursen.goemceli@aau.at

 <https://orcid.org/0000-0002-4807-0484>

Öz

İngiliz *The Guardian* gazetesi yazarı Kira Cochrane'in 2013'te paylaştığı "Feminizmin dördüncü dalgasına hoş geldiniz. [...] Şu anda olanlar yine yeni bir şeymiş gibi görünüyor. Bu yeni şey, teknoloji tarafından belirlenip şekillendiriliyor" gözleminde hareketle bu araştırmanın amacı gücünü dijital teknolojiden alarak büyüyen ve halen devam etmekte olan dördüncü dalga feminizmi ve feminist hareketin bu evresinde yaşanan gelişmelerin köklü bir feminist tiyatro geleneği olan İngiltere'de nasıl bir etki yarattığını incelemektir. Bu çalışmada disiplinler arası bir yaklaşımla dördüncü dalga feminizmde belirleyici rol oynayan hashtag aktivizmi ve #MeToo örneği incelenecek ve bu çevrimiçi feminist aktivizme İngiliz tiyatrolarının nasıl bir tepki verdiği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Elde edilen bulgular ve varılan sonuçlarla bu inceleme gelecekte bu alanda çalışmalar yapacak araştırmacılara ışık tutmayı ümit eder.

Anahtar Kelimeler: Dördüncü Dalga Feminizm, Hashtag Aktivizmi, #MeToo, İngiliz (Feminist) Tiyatrosu

Abstract

Starting out with Kira Cochrane's observation in *The Guardian* in 2013, where she wrote: "Welcome to the fourth wave of feminism. [...] What is happening now seems to be something new again. It's defined by technology", the aim of this study is to examine the fourth wave of feminism, which is still developing and has grown taking its strength from digital technology, and to explore what impact the developments in this current phase of the feminist movement have had on the UK, which has a long-established feminist theatre tradition. In this study, with an interdisciplinary approach, hashtag activism that has played a determining role in fourth wave feminism and the example of #MeToo will be examined and it will be endeavoured to reveal how British theatres have responded to this online feminist activism. With its findings and conclusions, this study hopes to help future researchers who will do further research in this area.

Keywords: Fourth-wave Feminism, Hashtag Activism, #MeToo, British (Feminist) Theatre

Giriş

Feminist hareketin İngiltere'de toplu bir hareket olarak 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı dönemden bu yana kadın hakları hareketi yaygın olarak kabul gördüğü şekliyle dört ayrı 'dalga' halinde gelişerek günümüze kadar uzanmıştır. Feminist hareketin tarihsel gelişimini bu çalışmanın kapsamında ayrıntılı olarak ele almak elbette mümkün değildir ancak halihazırda yaşanmakta olan 'dördüncü dalga' feminizmi daha iyi anlayabilmek adına feminist ideolojinin gelişimini gösteren ve bir bütünün temel taşlarını oluşturan ilk üç feminist dalga hakkında kısa bir özet sunmak yerinde olacaktır.¹

Bugün yaygın olarak 'birinci dalga' olarak da adlandırılan fakat esas olarak kadınların oy hakkı mücadelesine odaklanması nedeniyle 'Süfraj Hareketi' olarak bilinen 'birinci dalga feminizm' kadınların "toplumsal hayatta erkeklerle eşit olmak uğruna vermiş oldukları bir mücadeledir" (Gömceli, 2019, s. 101). Eğitim hakları, iş imkanları, çalışma koşulları ve ücret bağlamında talep ettikleri eşitliğe ancak yasal olarak seçme ve seçilme hakkını elde etmeleri sayesinde ulaşabileceklerinin bilincinde olan kadınlar uzun bir mücadelenin sonunda hedeflerine ulaşmış ve nihayet 1928'de bu haklarını elde ederek yasalar önünde kamusal alanda erkeklerle eşit olmayı

¹ Konu hakkında geniş kapsamlı bilgi Gömceli (2010), *Timberlake Wertenbaker and Contemporary British Feminist Drama* başlıklı çalışmada ele alınmıştır.

başarmışlardır (Gömceli, 2019, s. 102). Anlaşılacağı üzere daha çok 'eşit haklar' üzerine odaklanmış bu hareket, feminist hareketin birinci dalgasının literatürde 'eşit haklar feminizmi' olarak da yer almasını sağlamıştır.

'İkinci dalga' feminizmde ise 'eşitlik' vurgusunun yanı sıra 'özgürlük', ve hatta ataerkil düzenin tümünden yıkılması ve yerine salt kadınların egemenliğinde yeni bir toplumsal düzenin kurulması görüşünü savunan radikal feministlerin dillendirdiği 'kurtuluş' kavramı da kadın hakları mücadelesinin merkezine yerleşir. İngiltere'de feminist harekette ikinci dalganın 1960'lı yıllarda ortaya çıkması tesadüf değildir, zira aynı dönemde Amerika'da ve çeşitli Avrupa ülkelerinde Sivil Haklar Hareketi, İşçi Hareketi ve Öğrenci Hareketi gibi haklar ve özgürlükler mücadeleleri gerçekleşmektedir. 1968'de Londra merkezli 'Kadınların Özgürlük Hareketi' (Women's Liberation Movement) bu atmosferde başlatılmış ve 1990'lara kadar sürecek olan 'ikinci dalga feminizm' devreye girmiştir.² Feminist hareketin bu döneminde kadınlar yine genişletilmiş ve eşit eğitim ve iş olanakları, eşit ücret politikası gibi konular üzerinde durmuşlar fakat burada birinci dalga feminist hareketten farklı olarak kadın bedeninin özgürleştirilmesinin gerekliliğini vurgulamış, medyada ve toplumsal alanda erkeklerin göz zevki ve arzuları için kadın bedeninin bir cinsel nesne olarak kullanılıp teşhir edilmesini şiddetle protesto etmişlerdir. Kadın bedeninin özgürleştirilmesi bağlamında ücretsiz doğum kontrolü, kürtaj kararı ve cinsellik için özgürlük ve yirmi dört saat açık kreşler gibi talepleri de seslendirmişlerdir. Bu sayede, kadın bedeninin erkek egemenliğinden çıkarılıp kadınların hem kamusal alanda hem de özel alanda görebilecekleri ayrımcılık, baskı ve şiddetten kurtarılarak kendi istek ve tercihleri doğrultusunda özgür bir şekilde varlıklarını sürdürmeleri amaçlanmıştır. Yine bu dönemde, Amerikalı radikal feminist yazar Carol Hanisch'in 1970'de yayımlanan "The Personal is Political" ("Kişisel Olan Politikadır") başlıklı makalesinin uyandırdığı etkiyle 'her özel alan meselesi aynı zamanda güç ve iktidar ilişkilerini gösteren politik bir meseledir' düşüncesi feministler tarafından benimsenmiş, "kişisel olan politiktir" söylemi Amerika'dan sonra İngiltere'de de 'ikinci dalga' ile özdeşleşen bir slogan haline

² 'Kadınların Özgürlük Hareketi' Türkçede bazı kaynaklarda 'Kadınların Kurtuluş Hareketi' olarak da geçer. Bu çalışmada ikinci dalga feminizmde kadınların ataerkil düzenden 'kurtuluşu' düşüncesinin ağırlıklı olarak sadece radikal feministlerin söylemlerinde vurgulandığı, liberal ve sosyalist feministlerin ise bu görüşe katılmadıkları düşüncesinden hareketle 'Kadınların Özgürlük Hareketi' versiyonu kullanılmıştır.

gelmiştir.³ İkinci dalga feminist hareket, dönemin yankı uyandıran yazarlarından Betty Friedan, Simon de Beauvoir, Kate Millett ve Shulamith Firestone gibi öncü kadın hakları savunucularının eserleri sayesinde feminist ideolojinin yaygınlaştırılarak geniş kitleler üzerinde etkili olmasına tanıklık etmiş ve İngiltere’de feminist hareket ilk defa bu evrede kadın ve erkek eşcinsellerin de haklarını savunarak toplumsal cinsiyet kavramını tartışmaya açmıştır. Ne var ki, bu dönemin feminist hareketi 1970’li yıllardan itibaren çok sesli bir hareket şeklinde ilerliyor olmasına rağmen kadınlar arasındaki ırk, din, etnik kimlik ve sınıf gibi farklılıkları göz ardı ederek tüm kadınları homojen bir grup olarak görmüştür.⁴ Bu görüşün bir uzantısı olarak ikinci dalga feminizmin kadın meselesi konusunu ağırlıklı olarak orta sınıfı temsil eden Beyaz batılı kadınların hakimiyetinde, evrensel bir bakış açısıyla irdemesi neticesinde 1980’lere gelindiğinde hakları için mücadele eden kadınların kendi aralarındaki sınıf, ırk, cinsiyet kimlikleri gibi farklılıklar nedeniyle maruz kaldıkları ötekileştirme ve ayrımcılık, feministler arasında bölünmelere yol açmış ve ikinci dalganın 1970’li yıllardaki etkisini kaybetmesine neden olmuştur.

İngiltere feminist hareketinde ‘üçüncü dalga’ olarak değerlendirilen yeni akım ise 1990’lı yıllarla birlikte ortaya çıkar. Postmodern düşüncenin hâkim olduğu ve tüm büyük kavramların sorgulanmaya başladığı bu dönemde feminizm ve özellikle artı ve eksileriyle ikinci dalga feminist hareket de sorgulanmaya başlar ve literatürde ‘backlash’ olarak bilinen anti-feminist ‘ters tepki kuramları’ ortaya çıkar (Butler, 1990; Wolf, 1991). Feminizme karşı atak olarak gelişen bu söylemlere cevaben Susan Faludi’nin kaleme aldığı ve üçüncü dalga feminizmin en önemli kaynaklarından biri sayılan *Backlash: The Undeclared War Against American Women* (1991) adlı kitabı büyük ses getirerek feminizmde yeni bir bakış açısının gelişmesinde ve bazı farkındalıkların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynar.⁵ Yazar bu eserde ikinci dalga feminizmin başarısız olma sebepleri arasında kadınların özgürleşme hareketinin kadınlar arasında var olan farklılıkları göz ardı ederek çok sesliliği yok saymış olmasını,

³ Yazar Carol Hanisch 2006’da katıldığı bir söyleşide bahsi geçen makalesinin başlığının kendisine ait olmadığını, bu başlığın makalenin yer aldığı *Notes from the Second Year: Women’s Liberation (İkinci Yılda Notlar: Kadınların Özgürlüğü)* adlı kitabın editörleri Shulamith Firestone ve Anne Koedt tarafından verildiğini belirtir (s. 1).

⁴ İkinci dalga feminist literatürde sık karşılaşılan ve esas olarak radikal feministler tarafından ortaya atılan ‘kız kardeşlik’ (‘sisterhood’) kavramı ataerkil düzende erkek hegemonyası altında tüm dünya kadınlarının aynı sorunlarla mücadele ettiklerini ve bu yüzden birbirlerinden farklı olmadıklarını savunmuştur.

⁵ Eser henüz Türkçeye çevrilmemiştir.

medyanın da büyük etkisiyle, yapılan sokak gösterilerinde hem feminist kadınlar hakkında negatif bir imaj oluşturulduğunu hem de yanıltıcı şekilde kadınların istedikleri özgürleşmeyi gerçekleştirmiş oldukları izleniminin verilmiş olmasını sayarken tüm bunların sonucunda yeni nesil genç kadınların feminist bir amaç gütmeye ihtiyaç duymadığını ve böylece ikinci dalga feminist hareketin başarısızlıkla sonuçlanmış olduğu görüşünü vurgular (Faludi, 1991).

Daha çok akademiyle sınırlı kalan ve kuramsal tartışmaların yapıldığı 1990'lı yılları kapsayan üçüncü dalga feminizmde kadınlar arasında bireysel farklılıklar, toplumsal cinsiyet ve kimlik kavramları, ırk ve toplumsal sınıf, üreme hakları ve annelik, her türlü cinsiyet ve kimlik farklılıklarına saygı ve kadınlar arasında farklılıkları reddetmeden daha geniş ve kapsayıcı söylemlerin geliştirilmesi gibi konular ele alınmıştır (Jordan, 2016; Showden, 2009). Üçüncü dalga feminizmin 'aktivist' bir yönünün olmaması, yani önceki iki dönemde görülen durumun aksine kaynağını sokak ve meydanlarda gerçekleşen toplu kadın hareketlerinden değil de çoğunlukla akademiyle sınırlı kalan yazar ve entelektüeller arasında tartışılan düşünce ve kuramlardan alması sebebiyle, feminist hareket 2000'li yıllarda önceki dönemlere kıyasla sessiz bir döneme girmiştir. Fakat 2000'li yılların ikinci on yılı içerisinde dünyanın farklı yerlerinde peş peşe yaşanan bazı gelişmeler kısa sürede feminist harekette 'dördüncü dalga' olarak tanımlanacak yeni bir kadın hareketini başlatmıştır (Chamberlain, 2016; Cochrane, 2013; Munro, 2013).

Feminist Harekette Dördüncü Dalga ve #MeToo Aktivizmi

Dördüncü dalga feminizmin başlangıcı olarak kesin bir tarih belirlenememiş de olsa feminist kuramcılar ve tarihçiler çoğunlukla yeni dalganın başlangıcı olarak 21. yüzyılın ikinci on yılını, yani 2010'lu yılları kabul ederler (Cochrane, 2013; Munro, 2013). Halen devam eden ve gelişme döneminde olan 21. yüzyıl dördüncü dalga feminist hareket kimi söylemleri ve başkaldırı konuları açısından özellikle ikinci dalga ve üçüncü dalga feminizm söylemleriyle benzer özellikler taşırken bazı yönleriyle yeni yüzyılın dinamiğini yansıtır şekilde tamamen kendine özgü, yepyeni bir feminist aktivist hareket olarak tanımlanabilir. Feminist hareketin dördüncü dalgasında ortaya çıkan ve önceki hiçbir feminist dalga ile benzeşmeyen en temel özelliği dördüncü dalganın sadece sokakta değil, aynı zamanda göz ardı edilemeyecek derecede dijital teknolojiden güç alarak gelişiyor olmasıdır. Çoğu feminist kuramcının hemfikir olduğu bu görüşü ilk dile

getiren kişilerden biri İngiliz *The Guardian* gazetesi yazarı Kira Cochrane (2013) olmuştur. 10 Aralık 2013'te kaleme aldığı "The Fourth Wave of Feminism: Meet the Rebel Women" ("Feminizmin Dördüncü Dalgası: İsyanlı Kadınlarla Tanışın") başlıklı bu yazıda Cochrane dördüncü dalga'nın başlamış olduğunu şu satırlarla anlatır: "Feminizmin dördüncü dalgasına hoş geldiniz. [...] Şu anda olanlar yine yeni bir şeymiş gibi görünüyor. Bu yeni şey, teknoloji tarafından belirlenip şekillendiriliyor: Kadınlara güçlü, halk tabanlı, tepkisel bir hareketi çevrimiçi inşa etmelerine olanak sağlayan araçlarla" (2013, s. 1).⁶ Yazısını "kadın düşmanları, dikkatli olun" (s. 6) sözleriyle bitiren Cochrane, hızla büyüyen bu yeni hareketin ele aldığı meselelerin çok değişken olacağı fakat öncekilerden daha cesur olan yeni nesil dördüncü dalga feministlerin elinde güçlü bir şekilde gelişmeye devam edeceği öngörüsünü paylaşır (2013, s. 6).

Gerçekten de dünyanın başka yerlerinde de olduğu gibi, İngiltere'de 2000'li yıllardan başlayarak dijital dünyada ses getiren onlarca çevrimiçi feminist kampanya düzenlenmiş, *Twitter*, *Facebook*, *Instagram* gibi sosyal medya kanalları üzerinden etki gücü yüksek pek çok çevrimiçi feminist aktivizm örnekleri verilmiştir. Bu sayede, feminist örgütlenme dijital platformlarda hızlı bir şekilde gerçekleşerek çevrimiçi metotların kullanımıyla bir yandan dördüncü dalga feminizmin meseleleri hakkında bilinç yükseltme ve farkındalık yaratılabilmiş, diğer yandan da çevrimiçi feminist aktivistlerin katkı ve paylaşımlarıyla dördüncü dalga feminizmin ana meseleleri belirlenmiştir. Bu bağlamda birkaç örnek vermek gerekirse, kullanıcılarına kendi kampanyalarını başlatma ve feminist gruplarını oluşturma olanağını veren ve kadın-erkek eşitliğinin kalıcı olarak sağlanabilmesi hedefiyle her türlü ticari amaçlı cinsel sömürü ve okullarda karşılaşılabilecek cinsiyetçilik ile mücadele etmek amacıyla 2010 yılında kurulan web platformu *UK Feminista*; 2012'de İngiliz feminist yazar Laura Bates'in girişimiyle iş yerinde maruz kalınan cinsiyet ayrımcılığı, dışlanma, her türlü cinsel taciz ve cinsel saldırı deneyimlerinin paylaşılması amacıyla kurulan ve büyük başarı elde etmiş olan web sitesi *The Everyday Sexism Project (Gündelikçi Cinsiyet Projesi)*; yine 2012'de İngiliz tabloid gazetesi *The Sun* editörlerinin gazete üçüncü sayfasında üstsüz kadın modellerin resimlerini yayımlamaya son vermelerini sağlamak amacıyla oyuncu yazar Lucy-Anne Holmes tarafından başlatılan ve istenen sonucu sağlayan *No More Page 3 (Bundan Böyle 3. Sayfa Yok)* isimli dijital imza kampanyası sayılabilir. Aynı şekilde, 2010'dan beri aktif olarak faaliyetlerini sürdüren ve düzenlediği

⁶ Başlık ve makalede yer alan tüm alıntı çevirileri yazar tarafından yapılmıştır.

çevrimiçi kampanya ve etkinlikler yoluyla toplumsal cinsiyet ideolojisine, bir sömürü çeşidi olarak taşıyıcı annelik uygulamasına, medya yoluyla ve ticari amaçla kadın bedeninin bir nesneye indirgenerek metalaştırılmasına karşı mücadele amaçlı kurulan dijital platform *Object! (İtiraz Et!)* İngiltere’de dördüncü dalga feminizmin başladığı dönem olarak kabul edilen yıllarda öne çıkan en etkili dijital feminist aktivizm örneklerinden olmuştur.⁷

Dördüncü dalga feminizmin varlığını yine çevrimiçi olanaklarla güçlü bir şekilde göstermesine imkân tanıyan bir diğer dijital feminist aktivizm metodu ise sosyal medya kullanıcıları arasında hızla büyüyen ve ‘hashtag feminizmi’ olarak da bilinen ‘etiketleme’ hareketidir. Candemir’in tanımıyla etiketleme, “[b]elirli bir kelime veya cümlenin hashtag (etiket, #) kullanımı yoluyla sanal uzamda dolaşıma girmesine ve verileri birbirine bağlayarak yüksek düzeyde etkileşim almasına imkân veren bir aktivizm biçimidir” (2021, par. 1). ‘Hash (#)’ sembolü ile etiketleme ilk olarak 2007 senesinde sosyal medya kanalı *Twitter* için ürün tasarımcısı olarak çalışan Chris Messina’nın bir tweetinde, kullanıcılara kolaylık olması açısından, tematik olarak ilişkili mesajları aynı başlık altında toplamak için ‘hash’ sembolünü kullanma önerisiyle başlamıştır (India Today, 2023). Kısa sürede viral olan bu öneri, *Twitter*’ın yanı sıra *Facebook* ve *Instagram* platformlarında da benimsenmiş ve böylece hashtag kullanımı sosyal medya uygulamalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bilinen ilk feminist hashtag ise bu gelişmenin hemen akabinde, Aralık 2008’de, feminizmin geleceği üzerine yapılan tartışmaların yer aldığı makale ve konuşmaların görünürlüğünü artırmak ve hızla yayılmalarını sağlamak adına #Fem2 başlığı ile *Twitter*’da kullanılmıştır (Blay, 2016; Hesse, 2018). Gerek *Huff Post* gazetesi yazarı Zeba Blay ve kadın hakları aktivisti Ashley Hesse’nin birbirinden bağımsız olarak oluşturdukları 2000’li yılların en önemli feminist hashtaglerini gösteren listelerden anlaşılacağı üzere, gerekse Zeba Blay’in kişisel gözlemlerine dayanarak belirttiği gibi sosyal medya platformu *Twitter* üzerinde feminist hashtaglerin gücü 2013 yılı itibariyle belirgin şekilde fark edilmeye başlanmıştır.⁸

⁷ Burada adı geçen dijital platformlara şu bağlantılardan ulaşılabilir:

UK Feminista: <https://ukfeminista.org.uk/>; *The Everyday Sexism Project*: <https://everydaysexism.com/>; *No More Page 3*: <https://twitter.com/NoMorePage3>; *Object!*: <https://objectnow.org/>

⁸ Blay (2016) ve Hesse’nin (2018) oluşturdukları listelere sırasıyla şu bağlantılardan ulaşılabilir:

https://www.huffpost.com/entry/21-hashtags-that-changed-the-way-we-talk-about-feminism_n_56ec0978e4b084c6722000d1
<https://yourdream.liveyourdream.org/2018/02/feminist-hashtags-metoo-timesup/>

Bu veriler ışığında bakıldığında, bu araştırma da 21. yüzyıla girdiğimizde feminizmde dördüncü bir dalganın 2010'lu yılların başlangıcıyla birlikte ortaya çıktığı değerlendirilmesinde bulunan görüşlerle hemfikirdir. Yukarıdaki gözlem ve bulguların da gösterdiği şekilde, 1990'lı yıllardan 2000'li yılların başlarına kadar akademiyle sınırlı kalarak sessiz bir döneme girmiş olan ve hatta feminizme karşı ters tepki söylemlerinin yoğunlaştığı 'üçüncü dalga' döneminden beri, ilk kez bu dönemde yaşanan ve 'dördüncü dalga' olarak varlığını kabul ettiren bu hareketlenme dijital ve çevrimiçi metotlar aracılığıyla giderek büyüyen yeni bir tür feminist aktivizme dönüşmüştür. Kadınların kamusal alanda karşılaştıkları cinsiyetçi tutumlara ve eşitsizliklere karşı dikkat çekecek ölçüde geniş ve halk tabanlı olan bu feminist hareketlenme içerik ve yöntem açısından dijital çağın getirdiği olanaklarla birlikte, Dixon'un adlandırdığı gibi, özellikle "hashtagci feministler" tarafından adeta "yeniden tanımlanmıştır" (2014, s. 35). Bu bağlamda *Twitter*'da bulunduğu destekle öne çıkan kadın hakları odaklı hashtag konuları 2012'de başlatılan #GirlsLikeUs (#BizimGibiKızlar) etiketinde görülen ırk ayrımı gözetilmeksizin tüm trans kadınların haklarının korunması ve tek bir bireyin bünyesinde farklı cinsiyet, sınıf ve ırk kimliklerini barındırabileceği düşüncesinden hareketle kesişimsel bir feminist bakış açısının önemi; 2014'te yine bir *Twitter* kullanıcısı tarafından başlatılarak kısa bir sürede çok büyük bir kampanyaya dönüşmüş olan #YesAllWomen (#EvetTümKadınlar) etiketiyle birlikte gündeme getirilen, erkeklerin sebep olduğu kadın cinayetleri ve kadına duyulan nefretin yol açtığı şiddet; 2015'te büyük beden modeli Tess Holliday tarafından Beden Olumlama Hareketi çerçevesinde #EffYourBeautyStandards (#GüzellikStandartlarınıDefEt) etiketiyle başlatılarak reddedilmek üzere tartışmaya açılan güzellik standartları ve kadınların boy ve beden ölçüsü, ten rengi gibi fiziksel özellikleri ne olursa olsun bedenleriyle barışık yaşamaları öğretisi; ve 2018'de #WomensReality (#KadınlarınGerçekliği) etiketi ile gündeme getirilen kadınların yasal hakları ile yaşadıkları gerçeklik arasındaki uçurum ve tam cinsiyet eşitliğinin sağlanması için halen yapılması gerekenlerdir.

Dördüncü dalga feminizmde hem feminist ana gündemleri belirlemede etkili olan hem de bu konular hakkında farkındalık kazandırmada çok önemli bir yer tutan çevrimiçi hashtag feminist aktivizmde bugüne kadar başlatılan kampanyalar içerisinde belki de global düzeyde en büyük yankıyı yapan hashtag aktivizmi ise yine *Twitter*'da başlatılan #MeToo (#BenDe) etiketi olmuştur. *Twitter*'dan sonra *Facebook* ve

Instagram'da da milyonlarca sosyal medya kullanıcısı tarafından karşılık görerek 24 saat içinde küresel boyutta viral olan bu etiketin dördüncü dalga feminizmin dönüm noktalarından biri olarak kabul edebileceğimiz 2017 yılında kadınlar arasında 'sessizliği kıran' büyük bir feminist harekete dönüşmesi tesadüf değildir. Zira, global olarak baktığımızda, Amerika Birleşik Devletleri'nde dönemin başkanı Donald Trump'ın cinsiyetçi söylemlerine ve politikalarına karşı başkent Washington DC'de başlatılan kadınlar arası dayanışma yürüyüşü "Women's March"; kadın yönetmen Patty Jenkins tarafından filme alınan ve sürpriz bir şekilde 2002 yapımı *Örümcek Adam* filmini de geride bırakarak süper kahraman temalı filmlerin içerisinde tüm zamanların en büyük hasılat rekorunu elde eden *Harika Kadın* filmi (Guerassio, 2017); tarihinde bir ilk olarak Suudi Arabistan'da kadınlara araba kullanma serbestisinin yasal olarak sağlanması; cinsel istismar davalarıyla suçlanarak hapse mahkum edilen Amerikan film yapımcısı Harvey Weinstein olayının patlak vermesi; ve son olarak, 2017 senesinin dördüncü dalga için bir dönüm noktası olduğu görüşünü adeta kanıtlar şeklinde 'feminizm' kelimesinin *Merriam-Webster Online* sözlüğünde Yılın Kelimesi ilan edilmesi de 2017 senesinde gerçekleşmiştir (2023). İşte tüm bu gelişmelerin yaşandığı sene içinde #MeToo etiketinin büyük ses getiren bir çevrimiçi aktivist harekete dönüşmüş olması şaşırtıcı değildir.

'Me too' ifadesi esasen ilk olarak 2006'da kendisi de cinsel tacize maruz kalmış olan Amerikalı sivil haklar aktivisti Tarana Burke tarafından özellikle siyah kadınlara yönelik cinsel tacize ve şiddete kamuoyu dikkati çekmek ve aynı deneyimleri edinmiş kadınlara yardım etmek amacıyla başlatılan bir kampanyada kullanılmıştır (Burke, 2023). Burke'ün açıkladığı gibi, cinsel tacizden ziyade güç meselesi ve gücün kullanımı ile ilgili olan ve "empati yoluyla güçlendirme" (Ohlheiser, 2017, par. 7) olarak tanımladığı bu kampanyanın çok büyük bir global feminist harekete dönüşmesi ise 15 Ekim 2017'de oyuncu Alyssa Milano'nun bir tweetinde Burke'e ait olan 'me too' ifadesini etiketleyerek *Twitter* üzerinden tüm cinsel saldırı veya tacize maruz kalmış kullanıcıların kendisine cevap olarak 'me too' yazmalarını istemesiyle gerçekleşmiştir (Italie, 2017; Ohlheiser, 2017, par. 3). Bir gece içerisinde viral olan ve hızla büyüyen bu kampanyayı başlatan Milano'nun ise Burke'den farklı olarak amacı Harvey Weinstein davasının gündemde kalmasını sağlamak ve faillerden ziyade mağdur olan kurbanların seslerini duyurabilmeleri için bir yol açmak olmuştur (Italie, 2017).

Geniş çapta yankı uyandırmış bu çevrimiçi hareketin bugünkü durumuna baktığımızda devam etmekle birlikte 2017'deki kadar aktif bir hareket olmadığını görebiliriz. Ancak sosyal medya yoluyla büyüyen diğer pek çok dijital feminist aktivist hareketin de gerçekleştirdiği şekilde, dördüncü dalganın ağırlıklı olarak dijital feminizm ayağındaki #MeToo Hareketi, işlevselliği açısından değerlendirildiğinde günümüz feminist hareketinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu noktada, bu hareketin kadınlar arasında bir birliktelik ve ortak hedef platformuna dönüşerek 1970'lerde ikinci dalgada, özellikle radikal feministler arasında büyüyen ve kadınların özel alanlarda toplanarak karşılaştıkları her türlü cinsel istismar ve cinsel taciz deneyimlerini de paylaştıkları, feminist 'bilinç yükseltme grupları' ('consciousness-raising groups') ile benzer rol üstendiği söylenebilir. #MeToo kapsamında, sosyal medya kullanıcılarının aynı mesele etrafında birleşerek özel alan deneyimlerini bir anlamda kamusal alana taşımaları, ağırlıklı olarak kadın bedeninin sömürülmesi, kadınların uğradığı şiddet, cinsel taciz, cinsel saldırı gibi konularda kişisel deneyimlerini ortak alanlarını oluşturan sosyal medya platformlarında seslendirmeleri ve bu yolla kadınlar arasında dayanışmayı büyüterek feminist bilincin yükselmesini sağlamaları bu benzerliğin en açık örneklerindedir. Bu sayede, feminist aktivist Tarana Burke'ün de ifade ettiği ve sağlamayı hedeflediği şekilde, 2017'nin en büyük feminist kampanyası olarak görülebilecek #MeToo hareketi mağdur olan kadınlar ve marjinal gruplar arasında 'empati kurma yoluyla güçlendirme' fonksiyonunu da yerine getirmiştir.

#MeToo Hareketi ve İngiliz Tiyatrosu

Twitter'ın verilerine göre oyuncu Milano'nun 15 Ekim 2017'de başlattığı kampanyanın karşılık bulduğu 145 ülke içerisinde bu harekete en yüksek katılım Amerika'dan sonra Britanya'da görülmüştür (Mitra, 2019, s. 20). Sadece kadınların cinsel sömürüsü, kamusal alanda, yani iş ortamında karşılaştıkları taciz ve saldırı, kurumlarda ve her türlü toplumsal alanda var olabilecek kadın-erkek eşitsizliğine karşı değil, aynı zamanda güç dinamiklerindeki dengesizlik ve hak ihlallerine karşı da bir tepki anlamına gelen #MeToo hareketine gösterilen bu ilgiye pek çok ülkede olduğu gibi İngiltere'de de kurum ve kuruluşlar kayıtsız kalamamış, özellikle film, tiyatro ve eğlence sektöründe yıllardır görmezden gelinen cinsel istismar konusuna karşı kurumsal düzeyde düzenlemeler yapmak durumunda kalmışlardır. Araştırmacı Mark Thomas'ın "Rita, Sue and #Metoo: The Royal Court Theatre, London, and Liberalism" başlıklı makalesinde de belirttiği gibi, "kurumların, içinde bulunan çoğu kişinin de rahatsızlık

duyacak şekilde kendilerini suç ortağı hissettikleri ve farklı şekillerde sistemsel istismarın var olduğu bir sektörün üzerine ışık tutmuş olan #Me too hareketine bir cevap olarak ortaya koyabilecekleri politika ve eylemler arayışı içinde oldukları” bu dönem “2017’nin sonu ve 2018’in başı[na]” (2022, s. 172) tekabül eder. Gerçekten de bu dönemde kurumsal düzeyde somut girişimler için yapılanlar incelendiğinde İngiltere’de en hızlı hareket eden kurumun ülkenin önde gelen yenilikçi tiyatrolarından biri olan Royal Court Tiyatrosu olduğu görülür. Bu doğrultuda, #MeToo hareketinin hemen akabinde, 28 Ekim 2017’de, Royal Court Tiyatrosu Sanat Yönetmeni Vicky Featherstone’un girişimiyle “tiyatro sektöründe yıllardır süregelen güç istismarlarıyla yüzleşmek amacıyla” Jerwood Theatre Upstairs’de iki oturumda gerçekleşecek ücretsiz bir etkinlik düzenlenmiş, katılımcılar “cesur olun ve bize neler olduğunu anlatın” çağrısıyla, tıpkı çevrimiçi #MeToo aktivist hareketinde olduğu gibi, kendi istismar edilme öykülerini anlatmaya teşvik edilmişlerdir (Royal Court, 2017a). Katılımın büyük olduğu bu etkinliğin sonucunda elde edilen veriler tiyatro sektöründe yaşanan cinsel istismar, cinsiyetçi tutum ve gücün kötüye kullanımı olaylarının ne kadar büyük bir boyutta olduğunu göstermiş ve kuruluşu 1870’e dayanan Royal Court Tiyatrosu bu verileri de paylaştığı web sayfasında “cinsel taciz ve güç suistimallerinin önlenmesi” ve “kültür değişimi için bir teklif, bir provokasyon, bir umut” vurgusuyla beş ana madde altında topladığı “Davranış Kuralları” önergesini ilan etmiştir (Royal Court, 2017b). Aynı şekilde, yine İngiltere’nin köklü tiyatrolarından olan, kuruluşu 1894 yılına giden UK Theatre ve ‘kardeş kuruluş’ olarak tanımladığı SOLT (Society of London Theatre (1908)) #MeToo hareketine cevaben tüm Birleşik Krallık tiyatrolarına yönelik bir rehber hazırlamışlardır. Tiyatro sektöründe güvenli, kapsayıcı ve eşitlikçi bir iş ortamının sağlanabilmesi için geliştirdikleri on ilkedен oluşan ve bugün çoğu tiyatronun da web sayfasında yer verdiği bu rehber *Encouraging Safer and More Supportive Practices in Theatre (Tiyatroda Daha Güvenli ve Daha Destekleyici Uygulamaların Teşvik Edilmesi)* başlığıyla Haziran 2018’de yayımlanmıştır. Bu çerçevede iş birliğiyle hareket eden bu iki köklü tiyatro kurumu, UK Theatre ve SOLT, bununla da kalmayıp aynı amaç doğrultusunda bir de Tiyatro Yardım Hattı’nı kurmuşlardır. Neticede, tüm bu ve benzeri gelişmeler sonucunda Britanya tiyatro sektöründe iş ortamında hedeflenen ayrımcılık ve cinsiyetçilikten uzak, eşitlikçi politikalar yolunda somut gelişmeler görülmüştür. İstatistiksel olarak, tiyatro dünyasından haberler üzerine yoğunlaşan İngiltere’nin köklü yayın organlarından *The Stage*’in yaptığı bir araştırma 2018 yılı

içerisinde Birleşik Krallık tiyatrolarının %84'ünün taciz ve suistimale karşı ilke ve prosedürlerini yeniden düzenlemiş veya değiştirmiş olduğunu göstermiştir (Massie-Blomfield, 2018, s. 7). Görüldüğü gibi, #MeToo hareketi öncelikle tiyatro sektörünün kendi içinde revize edilmesini sağlamış, kadınların karşılaştıkları cinsiyetçi tutumlar karşısında sessizliğini kırmakla kalmayıp erkekler arasında da bir bilinç yükseltme, farkındalık yaratarak en köklü tiyatrolarda dahi etik değerler ve davranış kurallarının yeniden düzenlenmesine yol açmıştır.

Ele aldığı konular açısından doğrudan feminist tiyatronun ilgi alanına giren #MeToo hareketi ve ortaya koyduğu sonuçlar kısa bir süre içerisinde İngiliz feminist tiyatrosunda da beklenen gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Feminist tiyatro geleneğinin köklü bir geçmişe dayandığı ve özellikle 1970'lerden günümüze kadar ana akım tiyatrolarda da varlığını kabul ettirmiş olan Caryl Churchill, Winsome Pinnock ve Timberlake Wertenbaker gibi pek çok kadın oyun yazarının gelişimine yön verdiği İngiliz feminist tiyatrosu 2018 yılından itibaren bu global hareketin etkisiyle Britanya sahnelerinde yeni bir 'teatral feminist dalga'nın oluşmasına öncülük etmiştir. Kaynağını içinde bulunduğumuz dördüncü dalga feminizminin şu ana kadar görülen en geniş kapsamlı feminist aktivizmi olan #MeToo temalarından almış olan bu yeni oluşum çoğunlukla "#MeToo konulu oyunlar" olarak sınıflandırılırken kimi tiyatro araştırmacıları ve eleştirmenler tarafından da "#MeToo Tiyatrosu" veya "#MeToo Oyunları" (Akbar, 2019c; Rudakoff, 2021) olarak anılır. Çoğunlukla monolog, kısa oyun ve tek kişilik oyunlardan oluşan ve feminist tiyatro geleneğine uygun olarak politik yönü de olan bu oyunlar bu araştırmanın yürütüldüğü an itibarıyla henüz kapsamlı olarak ele alınmamıştır. Fakat gelecekte İngiliz 'dördüncü dalga' feminist tiyatrosunun gelişim sürecinin izlenmesi açısından önemi yadsınamayacak olan ve oluşumu henüz çok kısa bir geçmişe dayanan bu oyunların ilerleyen yıllarda feminist tiyatro çalışmaları kapsamında daha fazla araştırmacı tarafından ele alınarak literatürde yerini alması beklenmektedir.

#MeToo oyunları tahmin edilebileceği gibi (özellikle başlangıç yıllarında) Harvey Weinstein davasına bir tepki olarak film yapımcısı Weinstein ve kurbanlarını oyunların merkezine almış, bu oyunların içerisinde öne çıkan örnekler de Weinstein'ın işlediği suçlarla ilgili doğrudan deneyimleri olan kadınların kişisel anlatılarına dayanan oyunlar olmuştur (Martens-Fox, 2022, par. 3; Play's The Thing, 2022). Örneğin, BBC ve Royal Court Tiyatrosu iş birliğiyle Royal Court Tiyatrosu sanat yönetmeni Vicky Featherstone

küratörlüğünde ilk olarak 11 Haziran 2018'de sahnelenen ve tanınmış feminist oyun yazarlarından Zinnie Harris ve Tanika Gupta'nın da katkıda buldukları on beşer dakikalık sekiz kısa monologdan oluşan *Snatches: Moments from 100 Years of Women's Lives* başlıklı çalışmanın açılışını yapan monolog *Compliance* genç bir oyuncunun güç sahibi film yapımcısı ile otel odasında buluşmasını konu alır (Royal Court, 2018; BBC Four, 2018).⁹ BAFTA (Britanya Film ve Televizyon Sanatları Akademisi) ödüllü ve 2015 yapımı *Suffragette* filminin de yazarı olan İngiliz yazar Abi Morgan tarafından kaleme alınan *Compliance*, İngiliz oyuncu Romolo Garai'nin film yapımcısı Harvey Weinstein'la gerçek deneyimini anlatırken cinsel taciz, cinsel istismar, güç ve gücün kötüye kullanımı temalarını işler. Kadın mücadelesinin yüz yıllık geçmişinden seçkilerin sunulduğu bir çalışmada açılış oyunu olarak belirlenen monoloğun bu temalar üzerinde duran *Compliance* olması sadece ana akım tiyatrolardan Royal Court Tiyatrosunun #MeToo hareketine verdiği tam desteği göstermesi açısından değil, 21. yüzyıla girdiğimizde kadının cinsel açıdan sömürülmesi ve baskı ve şiddete uğramasına göz yuman ataerkil düzenin hâlâ kadın güvenliğine karşı bir tehdit unsuru olduğunu göstermesi açısından da anlamlıdır.

Londra merkezli İngiliz tiyatrolarında yine kaynağını #MeToo hareketinden almış olan ve bu feminist harekete verilen en hızlı cevap olarak örneklendirilebilecek bir diğer çalışma ise daha çok yeni yetişen oyun yazarlarına destek veren, ana akım tiyatro olmasa da yenilikçi ve toplumsal olaylara verdiği hızlı tepki ile tanınan Theatre 503 tarafından sahneye koyulan *The Words Are Coming Now* (2018) isimli çalışmadır. "Bir aydan daha kısa bir süre içinde tamamlanan" (Wyver, 2018, par. 1) ve 25 Ocak 2018'de tiyatro izleyicilerle buluşmuş olan bu çalışma kapsamında sipariş usulüyle yazılmış onar dakikalık on kısa oyun sahnelenmiştir. #MeToo hareketinin bir sonucu olarak cinsel politikalarda kurumsal düzeyde kayda değer değişimlerin görülmeye başlandığı bir dönemde "güç ve rıza kavramlarını farklı perspektiflerden ele alan" (Greenstreet, 2018) Theatre 503'ün bu projesinde daha çok yeni yetişen yazarlara yer verilmiş, içlerinde erkek oyun yazarlarının da bulunduğu on ayrı yazar projeye katkıda bulunmuştur. Fergus Church (*Nightstand*), Amy Evans (*To Be My Eyes*), Elise Van Lil (*Flamingo*), Kevin Forde (*Talk Tonight*), Patrick Russell (*Sorry Not Sorry*) ve Deidan

⁹ BBC4'te de yayınlanan seride bulunan çalışmalar gösterim sırasıyla *Compliance* (Abi Morgan), *Outside* (Teresa Ikoko), *Bovril Pam* (Vicky Jones), *Pig Life* (EV Crowe), *Reclaim the Night* (Charlene James), *Pritilata* (Tanika Gupta), *Multiples* (Zinnie Harris) ve *Tipping Point* (Rachel De-lahay) adlı monologlardır.

Williams (*#Shhh_Timetolisten*) gibi genç kuşak yazarların yanı sıra çağdaş oyun yazarlarından Dipika Guha (*Ask Me Anything*), Chris Bush (*Speaking Freely*) ve feminist yazar April de Angelis (*Words*) ile Richard Bean (*Hotel Du Vin*) gibi İngiliz tiyatrosunun önde gelen yazarları da oyunlarıyla bu projeye destek vermişlerdir (UK Theatre Web, 2023). Çoğunlukla olumlu eleştiriler almış olan proje, *The Stage* tarafından “politik angajmanlı yeni yazının güçlü bir vitrini olarak hizmet eden nüanslı bir antoloji” (Fagnoli, 2018, “Production Details”) olarak tanımlanırken *The Guardian* yazarı Kate Wyver, Theatre 503’un projesi hakkında “kolay çözümler sunma iddiasında değil, ancak [...] hayati bir proje ve Tiyatro 503’ün bir çığır açarak bu çetrefilli, acil meseleler hakkında konuşması takdire şayan” (2018, par. 7) değerlendirmesinde bulunur. Benzer bir eleştiri de tiyatro eleştirmeni ve akademisyen Hannah Greenstreet tarafından yapılmıştır: “Değerli bir proje ve tiyatro endüstrisinde ve ötesinde kültürel değişim yaratmak amacıyla [#Metoo temalı] bu konuşmaların ivmesini devam ettirmek için iyi programlanmış. Kelimeler yeterli olmayabilir ama iyi bir başlangıç” (2018, par. 7). Projede yer alan oyunların temaları göz önüne alındığında #Metoo hareketi kapsamında ele alınmış konuların yanı sıra o dönemde ses getirecek şekilde gündeme gelmemiş olan konuların da değişik boyutlarda ve farklı perspektiflerden incelendiği görülür: Tek mağdurun kadınlar olmadığı gibi tek suçlunun da heteroseksüel erkekler olmadığı (*Nightstand*); kadınların yaşadıkları taciz ve istismar hakkında seslerini yükseltmeleri ve açıkça konuşmaları yönünde üzerlerinde giderek artan baskı ve bunun oluşturabileceği psikolojik sorunlar (*Speaking Freely*); bedensel engelli kadınların da cinsel deneyimleri hakkında konuşma hakkı (*To Be My Eyes*) gibi konular bu proje çerçevesinde tiyatro izleyicilerinin dikkatine sunulmuştur. Bu bağlamda, *The Stage* yazarı David Fagnoli’nin “politik angajmanlı yeni yazı” olarak tanımladığı ve #Metoo oyunlarının ilk örnekleri olarak kabul edilebilecek bu kısa oyunların bir amacı da toplumda yerleşmiş olan cinsiyetçi söylemler ve güç dengeleri üzerine daha yapıcı bir bakış açısı geliştirmek ve topluma da bu yönde bir farkındalık kazandırmak olmuştur denilebilir.

Britanya tiyatrolarının #MeToo hareketine verdiği açık destek ve hızlı tepki ağırlıklı olarak monolog veya kısa oyunlardan oluşan bu ilk örneklerle sınırlı kalmamıştır. #MeToo kapsamında kadınlara yönelik baskı, şiddet, taciz, ayrımcılık, cinsiyetler arası eşitsizlik, cinsel politika, güç ve rıza gibi meseleleri ele alan oyunlara daha geniş izleyici kitlesine sahip Londra merkezli tiyatrolarda ve Britanya’nın

uluslararası düzeyde en geniş katılımlı ve kapsamlı sanat ve kültür festivali olarak kabul edilen Edinburgh Fringe Festivali gibi platformlarda da yer verilmiştir. Dördüncü dalga feminizminin bu çok önemli feminist aktivist hareketinin ivmesiyle tiyatro severlerle buluşan tam uzunluktaki bu oyunların içerisinde dikkat çeken örnekler sahnelenme tarihlerine göre sırasıyla genç oyun yazarlarından Liv Warden'ın The Old Red Lion Tiyatrosunda sahnelen oyunu *Anomaly* (2019), Katie Arnstein'in oyunu *Sexy Lamp* (2019), daha yeni örneklerden birisi ise tiyatrocunun yazar ve feminist aktivist Hannah Phillips tarafından yazılıp yönetilen *Badass Medusa #MeToo* (2022) oyunudur. Warden'ın Ocak 2019'da sahnelenen tek perdelik ve üç kişilik oyunu *Anomaly*, Harvey Weinstein olayını farklı bir açıdan inceler. Oyun boyunca sahnede aynı anda görülen üç kadın karakter birbirinden bağımsız olarak monologlar halinde konuşurken oyunda yer alan diğer karakterler (örn. baba ve medya temsilcileri) ses kaydı/ses efektiyle veya (anne karakterinde olduğu gibi) sessizlikleriyle görünür kılınır. Oyun bu yönüyle karakterler arasında duygusal etkileşimi yeterince iyi sağlayamadığı için yetersiz görülmüş fakat içerik açısından “#MeToo hareketiyle yapıcı bir şekilde etkileşime giren çok doğru zamanlı ve isabetli bir oyun” (Everything Theatre, 2019, par. 7) olarak değerlendirilmiştir. Oyunun odak noktası üç yetişkin kız çocuk sahibi ünlü medya patronu bir babanın karısını defalarca aldatıp sonunda uyguladığı ağır fiziksel şiddet nedeniyle tutuklanmasının akabinde kızlarının bu olaya nasıl tepki verdiği ve yıllardır ailelerinde yaşananları bildikleri halde aile şirketinin namını korumak adına sessiz kalmış olmaları sonucunda duygusal dünyalarında neler yaşadıkları üzerine kuruludur. Yazarın bir röportajında aktardığı gibi, *Anomaly* Harvey Weinstein olayından etkilenerek yapımcının istismar ettiği kadınların kariyerleri uğruna sömürülmelerine göz yumarak yıllar boyu sessiz kalmış olmalarının bu suça ortaklık etmeleri anlamına mı geldiği yoksa yaşanan şey kadının sessizliğinin güç unsuru tarafından suistimal edilmesi midir sorusunu irdelemeyi amaçladığı bir oyundur (Everything Theatre, 2018). “Bu geçmişe dönük bir hikâye değil, şu anda yaşanıyor. Duygusal, politik ve acı hissettiriyor” (Everything Theatre, 2018, par. 13) diyerek oyunun politik mesajlı bir çalışma olduğunu da vurgulayan Warden, cinsel istismar karşısında kadınların sessizliğinin veya gerçeği inkâr etmelerinin erkek egemen toplumda otomatikman rıza göstermek ve suça ortaklık etmek olarak yorumlandığı, halbuki bu sessizliğin “kurban olmanın ayrılmaz bir parçası” (Akbar, 2019a, par. 7) olduğu düşüncesini ileri sürer. Yazarın oyunda vurguladığı nasıl ki erkeğin güç kullanarak sebep olduğu aile içi

tahribat ailenin kadınları tarafından tamir edilmek durumunda kalıyorsa erkeğin işlediği suçun utancının da kadınlar üzerinde kaldığı mesajı oyunun feminist eleştirel yönünü de güçlü kılar.

Katie Arnstein'in komedi türünde tek kişilik gösterisi *Sexy Lamp* ise bu çalışmada yer verilen #MeToo oyunlarının içerisinde bugüne kadar en çok sahnelenmiş olan ve Nisan 2021'de Wolverhampton Arena Tiyatrosunda dijital olarak da gösterime girmiş olan örnektir. Genç oyun yazarının ilk olarak Ağustos 2019'da Edinburgh Tiyatro Festivalinde izleyenlerle buluşan çalışması Arnstein'in 2018'de yazdığı *It's a Girl!* üçlemesinin (*Bicycles and Fish*, *Sexy Lamp*, *Sticky Doors*) ikinci oyunudur. Oyun adını, Arnstein'in bir röportajında açıkladığı şekilde, başlığını Amerikalı çizgi roman yazarı Kelly Sue DeConnick'in -her ne kadar espri amaçlı başlamış da olsa ciddiye alınarak zamanla sinema filminde kaliteyi ölçmek amacıyla kullanılan- Bechdel Testine bir göndermede bulunarak eleştirel bir şekilde uyarladığı Seksi Lamba Testinden almıştır (Thefry, 2021). Kadının temsili açısından bir filmin kalitesini ölçmek için o filmde kadın karakterlere ne kadar ve ne şekilde yer verildiğinin incelenmesini öneren Bechdel Testine atfen DeConnick de, feminist eleştirel bir yaklaşımla, bir filmde kadın karakterlerin ne derece gerekli olduğunu anlamak için o filmin bir sahnesinde görünen kadın karakteri çıkarıp yerine güzel bir çift bacağın üstüne oturtulmuş bir lambayı koyduğunuzda filmin akışında hiçbir şey değişmiyorsa o film cinsiyetçi ve kadını sadece bir nesneye indirgeyen bir filmdir görüşünü ortaya atmış ve çok dikkat çekmiştir (DeConnick, 2016). Arnstein da bu düşünceye ithafen oyunun açılışında fonda Seth McFarlane'in "We Saw Your Boobs" ("Göğüslerini Gördük") şarkısı çalmaktayken sadece bedeni görünecek şekilde kafasına bir abajur geçirmiş olarak sahneye çıkar (Wiegand, 2019). "Bu oyun benim kendi #MeToo hikâyemdir" (Akbar, 2019c, par. 2) diyen yazar oyuncu kimliğiyle kendisinin de oyunculuk sektöründe karşılaştığı cinsiyetçi yaklaşımları, 29 yaş ile nasıl 'yaşı geçmiş oyuncu' muamelesi görerek yaş ayrımcılığına maruz kaldığını, ilk oyunculuk deneyiminde yapımcılar için yeteneğinden ziyade fiziksel özelliklerinin önemsenmiş olduğunu mizahi bir dille anlatırken sahne gösterisinde teknik olarak müzik ve hikâye anlatımından yararlanır. Kadınların güç karşısında korkmadan, çekinmeden 'hayır' deme hakkını kullanmalarının onları güçlendireceğinin vurgulandığı bu tek kişilik gösteride sektörde yaşanan sistemsel cinsiyetçilik, gündelik yaşantıda kadınların karşılaştığı her türlü cinsiyetçi tutum, iş yerlerinde ve kamusal alanda kadını bloke eden erkek

hegemonyası ve kadın bedeninin bir cinsel nesneye indirgenmesi gibi temalar işlenir. Bu özellikleriyle ve Harvey Weinstein olayının patlak vermesiyle birlikte sahne, film ve eğlence sektöründe kadınların uğradığı cinsel istismarın ne denli yaygın olduğunun global düzeyde gözler önüne serildiği bir dönemde Arnstein'in oyunu #MeToo aktivizmini adeta sahnede devam ettiren ve canlı tutan bir oyundur. Tiyatro eleştirmeni Ella Dorman-Gajic'in ifadesiyle, kişisel bir anlatı olmasına rağmen "inkâr edilemeyecek biçimde evrensel" nitelikli olan *Sexy Lamp* kadınların sanat ve eğlence sektöründe "nasıl manipüle edildiğini ve sömürdüğünü hassas bir şekilde gösteren hayati bir feminist tiyatro" (2019) örneği olarak öne çıkan '#MeToo oyunları' arasında yerini almıştır.

Ele alacak olduğumuz diğer oyun, *Badass Medusa #MeToo* ise prodüksiyon yılı açısından #MeToo oyunlarının art arda sahnelenmiş olduğu 2018-2019 yıllarında değil, 'post-#MeToo devri' olarak tanımlanan 2022 senesinde İngiliz tiyatro izleyicileriyle buluşmuş bir oyundur. İçinde bulunduğumuz zaman dilimi itibariyle bu nitelendirme hakkında bir genelleme yapmak şu an için erken olacaktır fakat oyunun içeriğine bakılırsa bu tanımlamanın #MeToo konusunu bitmiş bir mesele olarak konumlandırmaktan ziyade (bir süre daha) bu akımın yeni bir boyutta gündemde kalmaya devam edeceğine işaret eden bir ifade olduğu görüşü ileri sürülebilir. Tiyatrocu yazar ve feminist aktivist Hannah Phillips'in Mobilise ve Worcester Tiyatroları iş birliğiyle Mart 2022'de Swan Tiyatrosu ve Birmingham Midlands Sanat Merkezinde sahnelenen oyunu *Badass Medusa #MeToo*, başlığının da yansıttığı gibi, Yunan mitolojisinde çok bilinen Medusa'nın hikâyesini #MeToo etiketiyle birleştirerek (queer) feminist bir hikâye olarak yeniden yorumlar. 2022 Dünya Kadınlar Günü çerçevesinde izleyicilerle buluşan oyun içerik açısından olduğu kadar teknik özellikleri bakımından da yenilikçi 21. yüzyıl tiyatrosunu sergileyen bir oyundur. Sahneleme tekniği olarak canlı (fiziksel) ve sanal (dijital) performans metotlarını birleştirerek dijital tiyatronun sağladığı olanaklardan da yararlanan interaktif oyun, Mobilise (2022) web sayfasında görülebileceği üzere, diyalogların yanı sıra müzik, şarkılar, dış çekimleri sahneye getiren filmler, Powerpoint sunumu ve sarmalayan (immersive) teknoloji yöntemlerini bir arada kullanarak izleyicilere üç boyutlu bir tiyatro deneyimi sunar. Önceki iki oyundan farklı olarak, Phillips'in bir saat on beş dakika süren tek perdelik ve dört kişilik bu oyununda tamamı kadınlardan oluşan oyuncu kadrosunda farklı ırklardan gelen kadınlara yer verilir. Bu sayede oyunda dördüncü dalga feminizmde önemi vurgulanan

kesişimsel (intersectional) ve kapsayıcı (inclusive) feminist yaklaşım da öne çıkar ve oyun tam da Tarana Burke'ün hedeflediği şekilde cinsel şiddet, cinsel istismar konusunun sadece beyaz ırk kadınlarının değil, global düzeyde tüm kadınların meselesi olduğuna dikkat çeker. Bu oyunda "Medusa'yı #MeToo'nun kolektif öfke ikliminde kadın bakış açısıyla yeniden hayal etmek istedim" (Birmingham Press, 2022) diyen Phillips klasik mitolojide Poseidon'un arzularına yenik düşerek tecavüz ettiği Medusa'yı ötekileştirdiği ve canavara dönüştürdüğü bir efsaneyi altüst ederken cinsiyetler arası eşitsizliği sorgular. Birinin Medusa diğer üçünün de koroyu (chorus) canlandırdığı karakterlerin her biri hem Medusa'nın hikayesini hem de kendi güncel hayatlarında ataerkil bir sistemde yaşadıkları cinsel istismar, cinsel saldırı, şiddet gibi travmatik olayları anlatırken oyun #MeToo hareketi kapsamında çok tartışılmış olan toplumsal cinsiyet kavramı, kadınların cinsel kimlikleri nedeniyle küresel boyutta karşılaştıkları adaletsizlikler, ayrımcılık ve şiddet temaları üzerinde kesişimsel bir bakış açısıyla durur. Oyun tanıtımlarında da vurgulandığı gibi, "kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet ve istismar konusunda farkındalık yaratmak" (Mobilise, 2022) amacını güden yapının sonunda "izleyiciler, cinsiyet, cinsellik, ırk ve arzuya dair alternatif perspektifler sunan bir gelecek ütopyasını kolektif ve dijital olarak yeniden yazmaya davet edil[irler]" (Facebook, 2022). Bu özelliğiyle oyun Mobilise ve Phillips'in gerçekleştirmeyi hedefledikleri şekilde tiyatroyu toplumda olumlu yönde bir değişim yaratabilmek amacıyla bir araç olarak kullanır (Mobilise, 2022). Bu da hem oyunun politik yönden gücünü gösterir hem de –#MeToo hareketi söylemlerine ve amacına uygun şekilde—izleyicileri nasıl daha iyi ve daha adaletli bir toplum yaratabiliriz noktasında düşünmeye teşvik eder.

İngiliz tiyatrosunun içinden çıkan ve #MeToo hareketinin etkisi sonucunda yazılmış oyunlar arasında az sayıda da olsa erkek yazarlar tarafından yazılmış oyunlar da vardır. Bunlar İskoçyalı yazar Anthony Neilson'ın 2018'de Royal Court Tiyatrosunda sahnelenmiş olan komedisi *The Prudes*, İngiliz oyun yazarı ve tiyatrocusu Steven Berkoff'un Şubat 2019'da Playground Tiyatrosunda gösterime giren oyunu *Harvey* ve İngiliz-Danimarkalı genç yazar Theo Togsvik-Stewart'ın Ağustos 2019'da Theatre 503 ve Cut The Cord iş birliğiyle Edinburgh Fringe Festivalinde sahnelenen *Endless Second* isimli oyunudur. Bu oyunlardan ilki (ve şu an itibarıyla basılı kopyası bulunan tek oyun) *The Prudes*, evli bir çiftin monoton giden evliliklerini canlandırabilmeleri adına fiziksel birlikteliklerinde neler yapabileceklerini tartışırken #MeToo hareketi

kapsamında çok konuşulmuş olan rıza ve cinsellik temalarını oyunun erkek karakterini (Jimmy) merkeze koyarak ele alır. Çocukluğunda yaşamış olduğu cinsel saldırının neticesinde kocasıyla yakınlaşmayı reddettiğini öğrendiğimiz ve #Metoo hareketinin etkisiyle görüşlerinde daha katı ve duygularında daha hassas olan diğer karakter Jess'in bu nedenle kocası Jimmy'yi kurban konumuna getirdiği mesajını veren Neilson'ın bir saat on beş dakika süren tek perdelik ve iki kişilik komedisini ağırlıklı olarak feminist kadın eleştirmenler olumsuz yönde eleştirmiş, #MeToo hareketinin rıza ve cinsel politika, eşitlik, eşit fırsatlar gibi temel konularına inemeyip yalnızca yatak odasında olanlarla sınırlı kaldığı görüşünden hareketle oyunu #MeToo kapsamında yetersiz görmüşlerdir (örn. Lyn Gardner (*The Guardian* (2018)) ve Sarah Hemming (*Financial Times* (2018))).

Neilson'ın oyunundan farklı olarak Steven Berkoff'un yazdığı, yönettiği ve oynadığı tek perdelik ve tek kişilik oyun *Harvey* (2019) ise zamanlaması ve #MeToo mağdurları arasında oluşmuş hassasiyetlere saygı göstermemiş olması nedeniyle oldukça sert eleştiriler almış bir oyundur. Londra'nın Batı yakası dışında kalan tiyatro mekânlarından olan ve repertuarında yeni oyunlara yer veren Playground Tiyatrosunda kendine yer bulabilmiş bu oyun başlığından da anlaşılacağı gibi işlediği cinsel istismar suçlarının kesinleşmesi sonucu hapse mahkûm edilen film yapımcısı Harvey Weinstein'ı anlatır. *The Guardian* gazetesi tiyatro eleştirmeni Arifa Akbar'ın da oyunla ilgili yazısında vurguladığı şekilde, 45 dakikalık bir dramatik monolog olarak kurgulanmış olan *Harvey*, #MeToo hareketinin etkisinin devam ettiği bir dönemde mağdur taraf olan kadının psikolojisinden ziyade erkek bakış açısıyla Weinstein'ın ruh halini irdeleyen, öfke, kendine acıma, suçu inkâr etme döngüsünde geçen misojinist bir içerikle basında çıkan haberlerin ötesine geçemeyen bir oyundur (2019b). Şaşırtıcı olmayacak şekilde olumsuz eleştirilerle İngiliz #MeToo oyunları arşivinde yerini almış olan Berkoff'un bu oyunu ile birlikte 'erkekler #Metoo oyunu yazmalı mı?' konusu da gündeme gelmiştir. Kimi görüş kimsenin sansür edilemeyeceğini, kurbanların olduğu kadar istismar suçundan kurtulanların perspektifine de yer verilmeli düşüncesini savunurken (örn. Royal Court Sanat Yönetmeni Vicky Featherstone (Akbar, 2019b)) kimi görüş de #MeToo hikâyesini ancak bir kadın yazarın derinlemesine ve tam empati duygusuyla anlatabileceğini savunmuştur (örn. *The Stage* yazarı Lyn Gardner (2019)).

Bu grupta yine kısaca tanıtılacak üçüncü oyun *Endless Second*, #MeToo oyunları kadın yazarların mı yoksa erkek yazarların mı kaleminden çıkmalıdır ekseninde dönen tartışmaya da farklı bir boyut getirebilir. Oyuncu ve yazar Theo Togsvik-Stewart'ın kendisinin de rol aldığı bu oyunu bir saat süren tek perdelik ve iki kişilik bir oyundur. Kaynağını #MeToo hareketinin en karmaşık temalarından biri olan cinsellikte rıza meselesinden alan ve zamanlaması açısından doğru bulunan oyun 2021'de BBC 4 için sipariş usulüyle radyo oyunu olarak da uyarlanmış ve en son Mart 2023'te Amsterdam CC Amstel Tiyatrosunda sahnelenmiştir (CC Amstel, 2023). Oyunda W ve M olarak adlandırılan ve tiyatro-oyunculuk eğitimi alan iki üniversite öğrencisinin karşılıklı sevgi ve güvene dayanan ilişkisinde W'nun bir akşam rızası olmadan M ile yaşadığı fiziksel birliktelik nedeniyle karşılaşılan sorunlar hem kadın hem de erkek açısından ele alınırken erkeklerin #MeToo hareketinin neresinde durdukları da izleyicilerin dikkatine sunulur. Oyun bu çerçevede istismar edilen pozisyonunda olan kadını (W) suçlayıp yargılamadan rıza ve cinselliğin ne anlama geldiği, kadını istismar eden ve travma yaşamasına neden olan erkeğin işlediği suçun farkına varma ve sorumluluk almada hangi noktada olduğu, sessiz kalmanın rıza anlamına gelip gelmediği ve sessizliğin de suistimal edilebildiği gibi konuları işler. Bu özellikleriyle ve tartışmaya açtığı konulara kadın-erkek bakış açısı dengesini de sağlayarak kalıplaşmış düşüncelerin ötesinde bir perspektif katması nedeniyle Togsvik-Stewart'ın oyunu *Endless Second* "Bizi pek çok açıdan doğru yöne götüren muhteşem bir tiyatro oyunu", "Tecavüz ve cinsel şiddet hakkındaki tüm klişeleri yerle bir ediyor", "Bu yılki Fringe'in en iyi, en düşündürücü gösterisi" gibi beğeni gösteren olumlu eleştiriler almıştır (Cut The Cord, 2021).

Görüldüğü gibi #MeToo hareketine az sayıda erkek yazar tarafından verilen tepki, Togsvik-Stewart örneğinin haricinde, #MeToo hareketinin felsefesini dikkate almayan ve hareketin etik değerlerini göz ardı ederek konuları basite indirgeyen oyunlar olarak literatüre geçmiştir. Bu yazıda bu oyunlara yer verilmesinin amacı İngiliz tiyatrosunda #MeToo aktivizmi ile birlikte başlayan hareketliliğe az sayıda da olsa erkek yazarların da katıldığını ve yapıtlarıyla #MeToo hareketi kapsamında ele alınmış konuların neresinde durmuş olduklarını göstermektir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde erkek oyun yazarları tarafından yazılmış #MeToo kaynaklı oyunların (belki de 2018'den beri görülen tek örnek olarak bir istisna olarak kalacak Togsvik-Stewart'ın *Endless Second* oyunu dışında) çoğunlukla erkek egemen bakış

açısını tekrar üreten ve katkı sunmanın ötesinde #MeToo hareketinin amacına da uymayan oyunlar olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Sonuç

Dördüncü dalga feminizmde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek #MeToo aktivist hareketinin İngiliz tiyatrolarında yarattığı etkileri inceleyen bu çalışmanın sonunda elde edilen bulgular ışığında görülmüştür ki #MeToo hareketi İngiltere’de bir bilinç yükseltme ve farkındalık kazandırma hareketi olarak bir yandan tiyatro kurumlarını cinsiyetçi politikalarını gözden geçirerek daha önce benzeri görülmemiş şekilde ivedilikle eşitlik ve etik ilkeler konusunda yenilenmeye sevk etmiş diğer yandan da İngiliz tiyatrolarında yeni bir feminist akımın oluşmasına yol açarak özellikle 2018 ve 2019 yılları içerisinde birbiri ardına gelen #MeToo konulu oyunlarla tiyatrolarda yeni bir feminist duruşun da sesi olmuştur. Yapılan incelemede özellikle genç kuşaktan yeni kadın yazarların katkılarıyla büyüyen #MeToo oyunlarının ele aldıkları konuları queer feminist, kesişimsel feminist, radikal feminist gibi çeşitli perspektiflerle harmanlarken kadınların cinsel istismar, şiddet ve baskıcı gücün karşısında sessiz kalmama konusunda güçlendirilmelerini de hedeflemiş oldukları görülmüştür.

Bu araştırmanın yürütüldüğü dönemde Grace Thomas’ın (2023) *Socially Minded Theatre: When Verbatim Theatre and the #MeToo Movement Intersect* başlıklı çalışması dışında #MeToo hareketinin İngiliz tiyatrosunda nasıl bir karşılık bulduğu konusunda kapsamlı bir çalışma veya İngiliz #MeToo oyunları üzerine ayrıntılı bir inceleme tespit edilememiştir. Bunda belki sahnelenen oyunların zamanlamasının Covid-19 pandemi dönemine yakın bir tarihe denk gelmiş olması ve/ veya oyunların henüz basılmamış olmalarının da etkisi olabilir. Ancak Londra Bush Tiyatrosu Sanat Yönetmeni Lynette Linton’ın da bir söyleşide öngördüğü gibi, gelecekte MeToo hikayeleri daha fazla kadın yazar tarafından anlatılmaya devam edecektir (Akbar, 2019c, par.18). Sonuç olarak, dördüncü dalga feminist tiyatronun kayda değer örnekleri olarak kabul edebileceğimiz ve kaynağını dördüncü dalga feminizmin (şu an için) en geniş katılımlı çevrimiçi feminist aktivizmi #MeToo’dan alan bu oyunlar muhtemelen gelecekte daha fazla örnekleriyle izleyici karşısına çıkacak ve dördüncü dalga feminist tiyatro çalışmalarının tartışılan oyunları olacaktır.

Kaynakça

- Akbar, A. (2019a, Ocak 11). Anomaly review –How a movie mogul's misconduct impacts his family." *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/stage/2019/jan/11/anomaly-review-old-red-lion-theatre-london-liv-warden>
- Akbar, A. (2019b, Şubat 13). Harvey review –Steven Berkoff explores Harvey's psyche. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/stage/2019/feb/13/harvey-review-steven-berkoff-harvey-weinstein-playground-theatre-london>.
- Akbar, A. (2019c, Ağustos 27). Theatre and #MeToo: 'There's a new anger in women's stories.' *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/stage/2019/aug/27/women-theatre-metoo-movement-sexy-lamp-bitter-wheat-harvey>
- BBC Four. (2018). *Snatches: moments from women's lives*.
<https://www.bbc.co.uk/programmes/b0b7pfcr/episodes/guide>
- Birmingham Press. (2022, Şubat 15). Medusa reimagined for international women's day *Medusa. Birmingham Press*.
<https://thebirminghampress.com/2022/02/medusa-reimagined-for-international-womens-day/>
- Blay, Z. (2016, Mart 21). 21 hashtags that changed the way we talk about feminism. *Huff Post*. https://www.huffpost.com/entry/21-hashtags-that-changed-the-way-we-talk-about-feminism_n_56ec0978e4b084c6722000d1
- Burke, T. (2023). History and inception. Me Too. <https://metoomvmt.org/get-to-know-us/history-inception/>
- Butler, J. (1990). *Gender trouble*. New York: Routledge.
- Candemir, M. D. (2021, Nisan 2). Hashtag feminizmi. *Feminist Bellek*.
<https://feministbellek.org/hashtag-feminizmi/>
- CC Amstel. (2023). *Endless Second*. <https://ccamstel.nl/programma/endless-second/>

- Chamberlain, P. (2016). Affective temporality: towards a fourth-wave. *Gender and Education*, 28(3), 458-464. doi:10.1080/09540253.2016.1169249
- Cochrane, K. (2013, Aralık 10). The fourth wave of feminsim: Meet the rebel women. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/10/fourth-wave-feminism-rebel-women>
- Cut The Cord. (2022). *Endless Second*. <https://www.cutthecordtheatre.com/endless-second>
- DeConnick. (2016, Mart 12). Kelly Sue DeConnick explains the sexy lamp test. *YouTube*. https://www.youtube.com/watch?v=_TAG8Pd20DY
- Dixon, K. (2014). Feminist online identity: Analyzing the presence of hashtag feminism. *Journal of Arts and Humanities*, 3(7), 34-40. doi.org/10.18533/journal.v3i7.509
- Dorman-Gajic, E. (2019, Ağustos 24). Review Sexy Lamp. *ThreeWeeks*. <https://threeweeksinburgh.com/article/sexy-lamp-katie-arnstein-and-victoria-gagliano/>
- Everything Theatre. (2019, Ocak 21). Anomaly review. <https://everything-theatre.co.uk/2019/01/anomaly-the-old-red-lion-theatre-review/>
- Everything Theatre. (2018, Aralık 21). 'Anomaly': Liv Warden on putting women's stories centre stage. <https://everything-theatre.co.uk/2018/12/liv-warden-anomaly-old-red-lion-theatre-metoo/>
- Facebook. (2022, Mart 10). Badass Medusa #MeToo. Basın Bülteni. *Facebook*. https://www.facebook.com/events/4483259465118009/?active_tab=discussion.
- Faludi, S. (1991). *Backlash: The undeclared war against American women*. New York: Crown.
- Fargnoli, D. (2018, Ocak 28). The words are coming- review. *The Stage*. <https://www.thestage.co.uk/reviews/the-words-are-coming-now-review-at-theatre503-london--thought-provoking-nuanced-new-writing>
- Gardner, L. (2019, Şubat 4). Review -Back off, Berkoff (and Mamet) –Women own the #MeToo story. *The Stage*. <https://www.thestage.co.uk/opinion/opinion/lyn-gardner-back-off-berkoff-and-mamet--women-own-the-metoo-story>

- Gardner, L. (2018, Nisan 26). The Prudes review- A couple's very public attempt to revive their sex life. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/stage/2018/apr/26/the-prudes-review-a-couples-very-public-attempt-to-revive-their-sex-life-anthony-neilson>
- Gömceli, N. (2010). *Timberlake Wertenbaker and contemporary British feminist drama*. Palo Alto, California: Academica Press,
- Gömceli, N. (2019). Süfraj hareketinin İngiliz tiyatrolarındaki yansımalarına bir örnek: Elizabeth Robins ve *Votes for Women!* (1907). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), 100-24. <http://dx.doi.org/10.33171/dtcjournal.2019.59.1.6>
- Greenstreet, H. (2018, Ocak 29). Review- The words are coming now at Theatre 503. *Exeunt Magazine*. <https://exeuntmagazine.com/reviews/review-words-coming-now-theatre503/#author-info>
- Guerassio, J. (2017, Kasım 3). 'Wonder Woman' is now the highest-grossing superhero origin movie of all time. *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/wonder-woman-highest-grossing-superhero-origin-movie-2017-11>.
- Hanisch, C. (2006). The personal is political. <https://webhome.cs.uvic.ca/~mserra/AttachedFiles/PersonalPolitical.pdf>
- Hemming, S. (2018). The Prudes, Royal Court Theatre, London — sexual politics in the age of #MeToo. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/a5aa141a-4c7d-11e8-8a8e-22951a2d8493>
- Hesse, A. (2018, Şubat 5). Every feminist hashtag you need to know, from #Metoo to #Timesup. *Your Dream*. <https://yourdream.liveyourdream.org/2018/02/feminist-hashtags-metoo-timesup/>
- India Today Information Desk. (2023, Nisan 23). Meet the man who invented the #hashtags. *India Today*. <https://www.indiatoday.in/information/story/meet-the-man-who-invented-hashtags-2363569-2023-04-23>

- Italie, L. (2017, Ekim 17). Me Too: Alyssa Milano elevates Harvey Weinstein conversation. *WHSV3*. <https://www.whsv.com/content/news/Me-Too-Alyssa-Milano-elevates-Harvey-Weinstein-conversation-451297233.html>
- Jordan, A. (2016). Conceptualizing backlash: (UK) men's rights groups, anti-feminism, and postfeminism. *Canadian Journal of Women and the Law*, 28(1), 18-44. <https://www.muse.jhu.edu/article/614548>
- Martens-Fox, E. (2022, Nisan 7). Still a work in progress: What has #MeToo done for women in theatre?" *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/stage/2022/apr/07/me-too-have-things-changed-for-women-in-theatre>
- Massie-Blomfield, A. (2018, Ekim 15). A year on from #MeToo - How much has theatre really changed? *The Stage*. 1-23. <https://www.thestage.co.uk/features/a-year-on-from-metoo-how-much-has-theatre-really-changed>
- Merriam-Webster's online dictionary. (2023). Merriam-Webster's 2017 words of the year. <https://www.merriam-webster.com/wordplay/word-of-the-year-2017-feminism>
- Mitra, S. (2019). Analyzing the global diffusion of the #Metoo movement using Twitter data. Yayınlanmamış Master Tezi. North Carolina Üniversitesi. <https://repository.charlotte.edu>. PDF.
- Mobilise. (2022). *Badass Medusa #MeToo*. Mobilise Arts Centre. <https://www.mobilisearts.co.uk/badass-medusa-metoo>.
- Munro, E. (2013). Feminism: A fourth wave? *Political Insight*, 4(2), 22-25. doi:10.1111/2041-9066.12021
- Ohlheiser, A. (2017, Ekim 19). Meet the woman who coined 'Me Too' 10 years ago — to help women of color. *Chicago Tribune*. <https://www.chicagotribune.com/lifestyles/ct-me-too-campaign-origins-20171019-story.html>
- O'Thomas, M. (2022). Rita, Sue and #Metoo: The Royal Court Theatre, London, and liberalism. *Comparative Drama*, 56 (1-2), 157-178. doi:10.1353/cdr.2022.0006

Play's The Thing. (2022, Mayıs 2). What has happened since #MeToo? *The Play's the Thing Theatre*. <https://playsthethingtheatrecompany.co.uk/news/what-has-happened-since-metoo>.

Royal Court Theatre. (2017a). No Grey Area: Your Stories Heard. <https://royalcourttheatre.com/whats-on/no-grey-area-your-stories-heard/>

Royal Court Theatre. (2017b). A Code of Behaviour. <https://royalcourttheatre.com/code-of-behaviour/>

Royal Court Theatre. (2018). Snatches: Moments from 100 years of women's lives. <https://royalcourttheatre.com/whats-on/snatches/>

Rudakoff, J. (Ed.). (2021). *Performing #MeToo: How not to look away*. Bristol: Intellect Books.

Showden, C. (2009). What's political about the new feminisms? *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 30(2), 166-198. <https://www.jstor.org/stable/40388740>

Thefry, C. (2021, Nisan 23). Interview—Katie Arnstein. *Centre Stage*. <https://cfrycentrestage.wordpress.com/2021/04/23/interview-katie-arnstein-sexy-lamp/>

Thomas, G. (2023). *Socially minded theatre: When verbatim theatre and the #MeToo movement intersect*. Yayınlanmamış doktora tezi. Edge Hill Üniversitesi. <https://research.edgehill.ac.uk/en/studentTheses/socially-minded-theatre-when-verbatim-theatre-and-the-metoo-movem>

UK Theatre, & SOLT. (2018). Encouraging safer and more supportive working practices in theatre. <https://www.culturehive.co.uk/wp-content/uploads/2020/10/Handbook-Encouraging-Safer-More-Supportive-Working-Practices-in-Theatre-v2.pdf>

UK Theatre Web. (2023). Archive listings for the words are coming now. <https://www.uktw.co.uk/archive/Play/The-Words-are-Coming-Now/S0150219339/>

Wiegand, C. (2019, 18 Ağustos). Sexy Lamp review – actor shines stark light on the misogyny of her industry. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/stage/2019/aug/18/sexy-lamp-review-edinburgh-2019>

Wolf, N. (1991). *The beauty myth*. New York: W.Morrow.

Wyver, K. (2018, 26 Ocak). The words are coming now review – urgent responses to the #MeToo moment. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/stage/2018/jan/26/the-words-are-coming-now-review-theatre-503>